

VÝVOJ MONUMENTÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V STAROVEKU. MEZOPOTÁMIA A EGYPT

Matúš VOJNA

Abstract: *The development of monumental architecture in ancient times. Mesopotamia and Egypt.* The monumental architecture had its irreplaceable place in history of antiquity. Together with development of ancient civilisations there was development of their architecture from poor buildings built by perishable materials to colossal constructions of temples, palaces or funeral structures which outwear centuries. This contribution is dedicated to development of monumental architecture. We will introduce the most famous and the most important structures from antiquity, but on the other side we will not describe each colossal ancient civilisation but we take a closer look on monumental ancient architecture of Mesopotamia and Egypt.

Key words: Architecture. Art. Monuments. Antiquity. Mesopotamia. Egypt.

Monumentálna architektúra má v poznaní dejín staroveku svoje nezastupiteľné miesto. Tak ako sa vyvíjali staroveké civilizácie, vyvíjala sa aj ich architektúra od prostých príbytkov z netrvácnych materiálov až po kolosálne stavby chrámov, palácov či pohrebných stavieb, ktoré pretrvali tisícročia. V tomto príspevku sa pozrieme na ich dejinný vývoj a predstavíme si najznámejšie a najvýznamnejšie architektonické pamiatky z tohto obdobia. Nebudeme sa však venovať všetkým veľkým starovekým civilizáciám, ale bližšie si zatiaľ všimneme len monumentálnu starovekú architektúru Mezopotámie a Egypta.

Mezopotámia

Staroveká Mezopotámia sa rozprestierala približne na území dnešného Iraku. Táto oblasť má prevažne rovinný charakter, ktorý členia dve veľké rieky Eufrat a Tigris. Hranice Mezopotámie netvorí žiadne výrazné prírodné útvary, ale pozvoľne prechádza na východe do Iránu, na severe do Anatólie a na západe do Sýrie. Počiatky monumentálnej architektúry v tejto oblasti sa spájajú s civilizáciou Sumerov, ktorá tu začala vznikáť niekedy v druhej polovici 4. tisícročia p. n. l.¹

Hlavnými stavebnými materiálmi v Mezopotámii bola hlina, trstie a prírodný asfalt, v oveľa menšej miere drevo a kameň, ktorých bol v tejto oblasti veľký nedostatok.² Hlina bola najdôležitejším stavebným materiálom, z ktorého sa vyrábali najmä na slnku sušené a v menšej miere aj vypaľované tehly. Tehla zohrávala dôležitú úlohu nielen pri stavbe príbytkov, ale aj pri výstavbe veľkých palácov, chrámov

-
- 1 GARBINI, Giovanni. *Staroveké kultúry Blízkeho východu*. Bratislava : Pallas, 1971, s. 9.
 - 2 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 63-65; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 59.

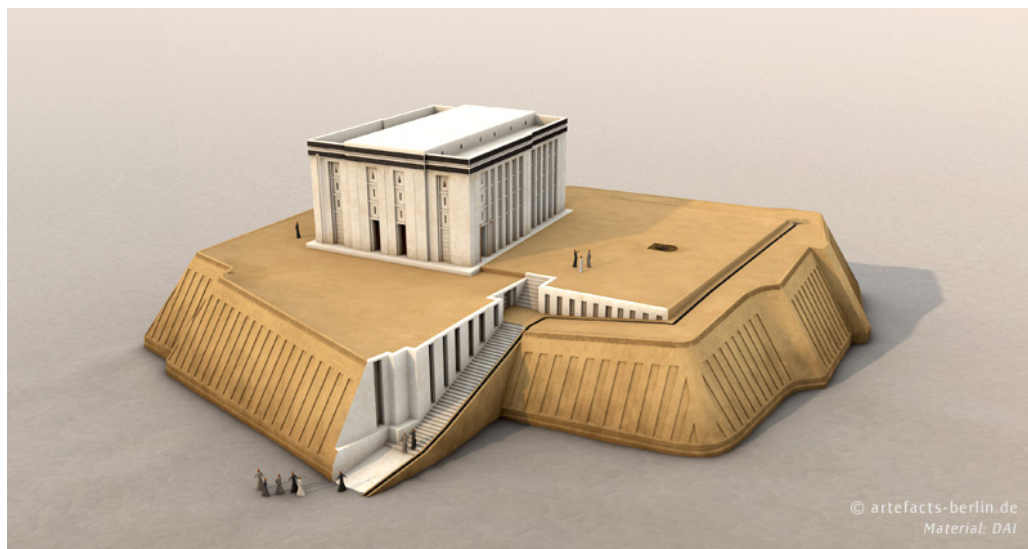
či zikkuratov.³ Používané tehly mali zväčša štvorcovú základňu. V babylonskom období sa používali tehly o rozmeroch 31 – 34 cm a ich výška bola 8 – 10 cm. V asýrskom období boli rozmery základne 32 – 35 cm alebo 37 – 38 cm a ich výška bola 10 – 15 cm. Používali sa aj tehly zdobené farebnými vyobrazeniami, tzv. glazované. Ako spojovací materiál sa pri sušených tehľách používala hlinená alebo sadrová malta a pri tehľách vypaľovaných sa používal prírodný asfalt.⁴

Konštrukcie palácov a hradieb boli tvorené z mohutného, niekoľko metrov hrubého muriva. Vonkajšie steny boli členené výstupkami a v horných častiach boli hradby zúbkovito (cimburvito) prelamované. Ako sme už spomenuli, v Mezopotámii bol nedostatok dreva a kameňa, ktoré sa napr. v Egypte bežne používalo na stropné konštrukcie, preto v Mezopotámii vynasli konštrukciu klenby, budovanú z tehál. V Mezopotámii poznali pravú aj nepravú (prečnelkovú) klenbu. Zatiaľ najstaršia známa pravá klenba pochádza z mesta Ur z doby okolo r. 3300 p. n. l.⁵ Okrem klenby poznali v Asýrii už aj kupolu, ktorú používali zrejme na budovách sýpok.⁶ Oproti Egyptu sa v Mezopotámii stĺpy používali veľmi málo. Väčšinou ani neplnili nosnú funkciu, ale len dekoratívnu. Stĺpy sa začali vo väčšej miere používať až v neskoršom období Perzskej ríše.⁷

V každom väčšom a významnejšom mezopotámskom meste sa spravidla nachádzal chrámový areál zasvätený určitému božstvu. Mezopotámske chrámy sa delia na tri typy: sumerský, babylonský a asýrsky. Neoddeliteľnou súčasťou týchto chrámov, resp. chrámových areálov boli zikkuraty. Medzi najstaršie sumerské mestá patrí napr. Uruk, z ktorého pochádzajú dva veľké posvätné komplexy. Prvým bol chrámový okrsok E-anna (Dom nebies), ktorý sa skladal z niekoľkých chrámov. Patril sem napríklad tzv. Vápencový chrám, nazvaný podľa materiálu, z ktorého bol vybudovaný. Mal rozmery 30,5 x 67,5 m. V jeho strede sa nachádzala veľká sieň pôdorysu v tvare písmena T, po stranách ktorej sa nachádzali malé miestnosti. Steny chrámu boli spevnené piliermi. Druhý veľký chrámový komplex tvoril tzv. Anuov zikkurat, aj keď ešte nešlo o zikkurat v pravom slova zmysle, ale o typického pred-

- 3 ŠUTEKOVÁ, Jana. Hlina v architektúre staroveku alebo o počiatkoch tehly. In *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 3. Laterárius – Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Bratislava : SNM – Archeologické múzeum, 2011, s. 16.
- 4 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 63-64; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 59.
- 5 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svatoopluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 65-66; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 60.
- 6 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 66.
- 7 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svatoopluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35-36; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 66-68; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 60.

chodcu zikkuratov. Išlo o veľkú tehlovú vyvýšeninu o rozmeroch 70 x 30 m a jej výška bola 15 m. Na jej vrchole sa nachádzala budova známa pod menom Biely chrám. Chrám mal tiež obdĺžnikový pôdorys s vnútornou sieňou s bočnými miestnosťami. Vonkajšie múry chrámu boli členené výčnelkami a výklenkami.⁸

Obr. 1. Ideálna rekonštrukcia tzv. Anuovho zikkuratu v meste Uruk, predchodcu vlastných zikkuratov, na plošine sa nachádza tzv. Biely chrám. Koniec 4. tisícročia p. n. l.⁹

Zo sumerských chrámov sa vyvíjali aj neskoršie chrámy babylonské a asýrske. Babylonský chrámový areál bol sústavou pravouhlých budov s niekoľkými dvormi. Oproti vstupu do chrámového areálu bola spravidla umiestnená samotná svätyňa, skladajúca sa z predsiene a širokej cely. V hlavnej svätyni zväčša stála zlatá socha určitého boha a vedľa chrámu stál zikkurat. Asýrčania prebrali tento model babylonského chrámu, avšak postupom času sa zmenila orientácia predsiene a svätyňa sa zmenšila.¹⁰

O výzore mezopotámskych miest si môžeme utvoriť predstavu z opisu mesta Babylonu, ktorý nám zanechal otec dejepisu Herodotos: „Mesto leží na veľkej rovine, má štvorcový pôdorys, ktorého každá strana je dlhá stodvadsať stadií, takže celý obvod mesta má 408 stadií. Takýto je teda veľký Babylon, ktorý je vyzdobený ako nijaké iné mesto, ktoré poznáme. Najprv je obohnaný hlbokou a širokou priekopou plnou vody, potom je hradobný múr široký 50 kráľovských lakťov a vysoký 200 lakťov. Hneď pri kopaní priekopy robili z vykopanej hliny tehly, ktoré pekne vyhladili a potom vypaľovali v peciach. Ako maltu potom používali teplý asfalt a vždy po 30 vrstvách tehiel kládli trstinové rohože. Tak vymurovali najprv steny priekopy, potom tým istým spôsobom aj sám hradobný múr. Hore na hradbe

8 GARBINI, Giovanni. *Staroveké kultúry Blízkeho východu*. Bratislava : Pallas, 1971, s. 11-13.

9 <http://www.artefacts-berlin.de/en/uruk-visualisation-project-the-white-temple/>

10 SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektúra – Svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1974, s. 43.

postavili na jej okrajoch jednoposchodové veže, vždy dve proti sebe, a uprostred medzi týmito vežami nechali priestor pre štvorzáprah. V hradbách sa koldokola nachádza 100 brán, všetky bronzové, tak ako aj ich zárubne a prahy. Takto bol teda Babylon opevnený. Mesto sa delí na dve časti. Cez jeho stred totiž preteká Eufrat. Na obidvoch brehoch vybiehajú hradby svojimi krídlami až k rieke a odtiaľto sa po oboch brehoch rieky ťahá od nich ešte múr z pálených tehliel. Samo mesto, ktoré má takmer len troj a štvorposchodové domy, je rozdelené rovnými ulicami. Vonkajšie hradby sú ako pancier mesta. Vnútri za nimi stojí druhá hradba, nie oveľa slabšia od vonkajšej, ale nižšia. V strede každej časti mesta stála obrovská budova, v jednej to bol kráľovský palác s veľkou a pevnou ohradou, v druhej chrám Dia Béla s bronzovými dverami. Chrám vytvára štvorec, ktorého strana je dlhá dve stadiá. V jeho strede sa nachádza pevná veža so základňou dlhou a širokou jedno stadion. Na tejto veži stojí druhá veža, na nej opäť ďalšia a tak ďalej, až ich je celkovo osem. Vystupuje sa na ne zvonka schodmi, ktoré vedú koldokola všetkých veží... Na poslednej veži je veľký chrám, v ktorom stojí veľké a krásne prestreté ležadlo a vedľa neho zlatý stôl. No nie je tam nijaká socha boha a nijaký človek tam nestrávi noc okrem ženy, pochádzajúcej z Babylonu, ktorú si boh vyberie zo všetkých. Do posvätného obvodu v Babylone patrí ešte jeden chrám dolu, kde je veľká zlatá socha Dia, pri ktorej stojí veľký zlatý stôl, zlatá podnožka a zlatý trón. Pred chrámom stojí zlatý oltár.¹¹ Ako vidíme, Herodotos opisuje osemstupňovú posvätnú vežu, ktorá má na svojom vrchole chrám. Ide o už spomínaný zikkurat, ktorý sa nachádzal vedľa chrámového areálu v každom významnom mezopotámskom meste.

Zikkuraty boli typickými stavbami chrámovej architektúry v Mezopotámii od 3. tisícročia p. n. l. Spravidla mali pravouhlý pôdorys v tvare štvorca, menej obdĺžnika či oválu. Mali tri až sedem terasovitých stupňov. Na najvyššom stupni sa nachádzal chrám, ktorý mohol slúžiť aj k astronomickým účelom. Zikkuraty sa delia na tri typy: schodiskový, rampový a kombinovaný. Dnes poznáme celkom 46 zikkuratov. V niektorých mestách existovalo aj viac týchto stavieb, napr. v Aššure, kde stáli minimálne tri zikkuraty.¹²

Herodotom opisovaný zikkurat v Babylone, stotožňovaný so známou biblickou Babylonskou vežou, je jedným z najznámejších zikkuratov vôbec. Rovnako ako iné zikkuraty, mal aj babylonský jadro zo sušených tehál, ktoré bolo obložené vypaľovanými tehliami. Tento vonkajší obklad mal hrúbku až 2 m. Mal štvorcový pôdorys, ktorého strana bola dlhá 91,5 m a vysoká 91 m. Jednotlivé stupne mali výšku 33, 18, 6, 6, 6 a 6 m. Posledný stupeň tvoril spomínaný chrám, ktorý bol dlhý 24 m, široký 21 m a vysoký pravdepodobne až 15 m. So svojou výškou 91 m to bol najvyšší postavený zikkurat vôbec.¹³

11 HERODOTOS. *Dejiny*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 86-88. Preklad: ŠPAŇÁR, Július.

12 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli nejvyšší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 76.

13 KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn. *Starověký Babylon*. Praha : Vyšehrad, 1983, s. 70-71; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 68-69.

Obr. 2. Ideálna rekonštrukcia starovekého Babylonu
a tzv. Babylonskej veže – babylonského zikkuratu¹⁴

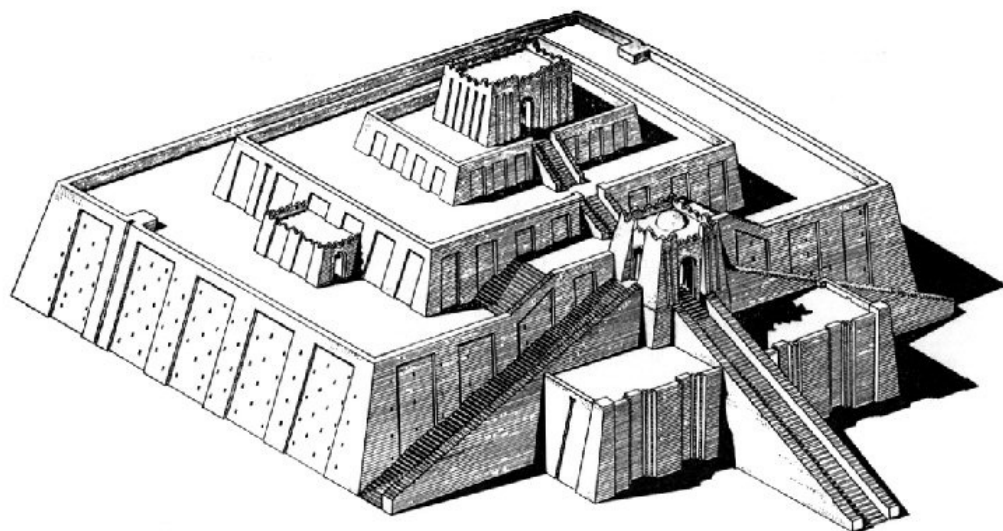
Najlepšie zachovaný a dnes už aj čiastočne zreštaurovaný zikkurat sa nachádza v meste Ur. Bol postavený niekedy okolo roku 2000 p. n. l. Základňa urského zikkuratu má rozmery 62,5 x 43 m. Tento zikkurat bol zložený zo štyroch stupňov a chrámu na vrchole stavby. Prvý stupeň je vysoký 11 m. Druhý stupeň mal rozmery približne 36 x 26 m a výšku 5,7 m. Tretí stupeň sa nezachoval, ale jeho výška bola vypočítaná na 2,9 m. Minimálna výška zikkuratu bola teda 18,6 m. Prístup k chrámu na vrchole stavby umožňovali tri schodiská z pálených tehál na jeho severovýchodnej strane. Hlavné schodisko viedlo priamo ku chrámu, zvyšné dva boli postranné a priliehajúce priamo k stene stavby.¹⁵

Paradoxne jeden z najväčších a najviac zachovaných zikkuratov sa nenachádzal na území Mezopotámie, ale v starovekom Elame, v dnešnom juhozápadnom Iráne na lokalite Dúr Untaš, dnes Čóga Zانبیل. Pochádza z obdobia okolo roku 1250 p. n. l. Má štvorcovú základňu o rozmeroch 107 m a jeho celková výška bola asi 50 m. Skladal sa zo štyroch stupňov a chrámu. Objem tohto zikkuratu bol až 160 000 m³. Na každej strane stavby presne v ose steny bola cesta umožňujúca vstup do preklenutej chodby cez masívne propylaje. Potom nasledovalo strmé schodisko spájajúce jednotlivé poschodia zikkuratu. Vonkajší obklad stavby obsahoval množstvo tehál s donekonečna sa opakujúcimi prosbami k bohom, písaných klinovým písmom.¹⁶

14 <http://www.kadingirra.com/babylon.html>

15 SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 97-99; WALKER, Charles. *Kamenní svědkovia dávných čias*. Bratislava : Mladé letá, 1987, s. 44-47.

16 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 85; STIERLIN, Henri. *Starověká Persie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2007, s. 34-35.

Obr. 3. Ideálna rekonštrukcia zikkuratu v meste Ur. Okolo roku 2000 p. n. l.¹⁷

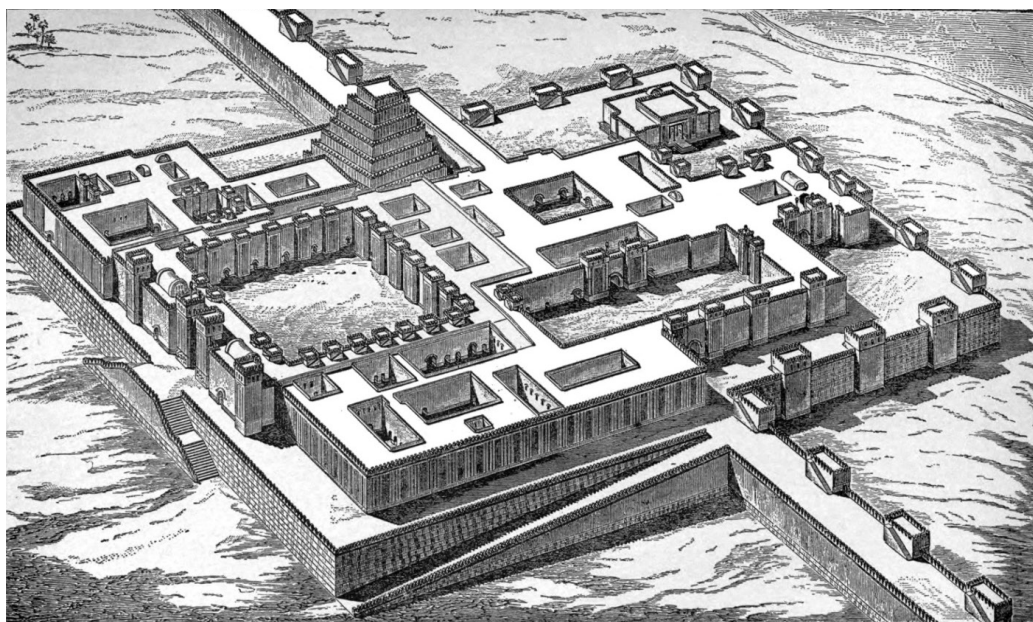
Náš prehľad vývoja starovekej mezopotámskej monumentálnej architektúry by nebol kompletný, ak by sme ešte nespomenuli kráľovské paláce. Paláce sa zväčša nachádzali vedľa chrámových areálov. Najznámejším a najväčším palácom z obdobia asýrskej ríše je Sargonov palác v Chorsabade, ktorý sa začal stavať roku 713 p. n. l. Tento palác je tvorený z 210 miestností a 30 nádvorí. Bol postavený na terase v tvare dvoch obdĺžnikov o rozmeroch 314 x 194 m a 237 x 50 m. Terasa bola 14 m vysoká, jej jadro bolo tvorené z nepálených tehál a plášť bol z vápencových blokov. Hlavné nádvorie malo rozmery 110 x 61 m. Vedľa sa nachádzalo menšie nádvorie, okolo ktorého boli rozmiestnené kráľovské komnaty. Reprezentačné miestnosti boli až 40 m dlhé, ale široké najviac 10 m, keďže v Asýrii sa nepoužívali stĺpy na nesenie stropu, boli tieto miestnosti len zaklenuté a nemohli dosahovať väčšie rozmery. V areáli paláca sa nachádzal aj chrámový komplex tvorený šiestimi chrámami spolu so sedemstupňovým zikkuratom vysokým približne 42 m. Okrem týchto súkromných, reprezentačných a chrámových častí sa v paláci nachádzala ešte hospodárska časť tvorená rôznymi dielňami, skladiskami, kuchyňami a pod. Miestnosti paláca zväčša nemali okná a presvetlené boli zrejme len dverami a možno aj stropnými otvormi. Vnútorne steny paláca boli zdobené reliéfmi, ktoré zobrazovali sprievod hodnostárov vzdávajúcich hold svojmu panovníkovi.¹⁸

17 BERTMAN, Stephen. *Handbook to life in Ancient Mesopotamia*. New York : Facts On File, 2003, s. 127.

18 ALPATOV, Michail. V. *Dejiny umenia 1. Praveké umenie*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 70-71; KOL. *Egyptania a prvé civilizácie*. Bratislava : Ikar, 2001, s. 151-154; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 74-76.

Okrem Sargonovho ešte spomenieme palác Nabopolassara a Nabukadnesara v Babylone pochádzajúci zo 7. až 6. stor. p. n. l. Palácový komplex zaberal plochu 540 x 420 m a bol rozdelený trojitou hradbou. Starý Nabopolassarov palác bol postavený ešte zo sušených tehál na kamenných základoch, ale nový Nabukadnesarov palác už bol vybudovaný z vypaľovaných tehál. Miestnosti boli zdobené glazovanými tehľami. Reprezentačný trónny sál mal rozmery 52 x 17 m a okolo neho sa nachádzalo množstvo miestností určených úradníkom. Trónny sál mal trámový strop a steny omietnuté bielou sadrou. V komplexe sa nachádzali aj byty úradníkov a rôzne remeselnícke dielne.¹⁹

V areáli paláca sa nachádzal jeden zo siedmich divov starovekého sveta – visuté záhrady. Zachovala sa z nich len spodná časť stavby tvorená sústavou pozdĺžnych zaklenutých komôr. V jednej z nich boli tri studne s mechanizmom na čerpanie vody. Nad týmito komorami mali byť vybudované stupňovité terasy, na ktorých malo byť navrstvené veľké množstvo zeminy, aby tam mohli rásť stromy, kroviny a ďalšie rastliny.²⁰

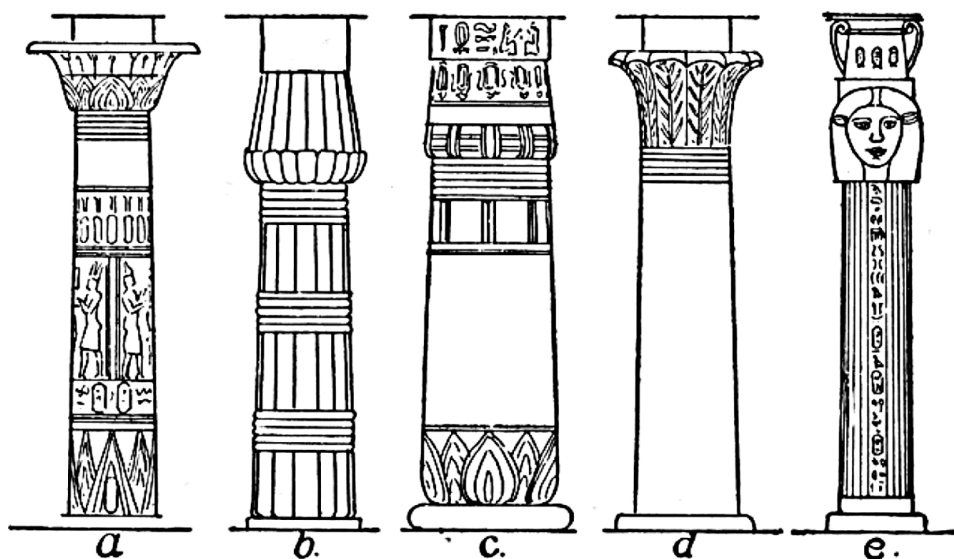

Obr. 4. Rekonštrukcia Sargonovho paláca v Chorsabade. Prelom 8. a 7. stor. p. n. l.²¹

- 19 KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn. *Staroveký Babylón*. Praha : Vyšehrad, 1983, s. 58-59; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 71-74.
- 20 MOŽEJKO, Igor. *V. 7 a 37 divov sveta*. Bratislava – Moskva : Obzor – Mir, 1984, s. 14-17; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 27-29; VAHLENOVÁ, Angelika. *Sedm divů světa*. Praha : Horizont, 1986, s. 43-52.
- 21 BERTMAN, Stephen. *Handbook to life in Ancient Mesopotamia*. New York : Facts On File, 2003, s. 18.

Egypt

V starovekom Egypte sa monumentálna architektúra vyvíjala samostatne, ale aj tak mala spočiatku mnoho spoločných prvkov s architektúrou starovekej Mezopotámie. Rovnako ako v Mezopotámii, tak aj v Egypte bola jedným z hlavných stavebných materiálov hlina a z nej vyrábané tehly či už sušené alebo neskôr aj vypaľované. Sušené tehly z ranodynastického obdobia mali rozmery 24 x 10 x 5 cm alebo 23 x 12 x 7 cm. Neskôr sa rozmery tehál zväčšili na 38 x 18 x 12 cm. Hojne používaným materiálom bolo rákos (trstie) a na rozdiel od Mezopotámie aj drevo. V Egypte sa používalo drevo domáceho pôvodu (palma, sykomora), alebo sa dovážalo z Núbie, Sýrie či z Libanonu (céder). V Egypte sa na monumentálne stavby používal skoro výhradne kameň, ktorého mal Egypt dostatočne veľké množstvo. Hlavným stavebným kameňom bol vápenec a pieskovec, menej sa používala žula, syenit, diorit, čadič či alabaster.²²

Obr. 5. Typy egyptských stĺpov. a – b – lotosové hlavice (otvorená a zatvorená); c – d – papyrusové hlavice (zatvorená a otvorená); e – Hathorina hlavica²³

Základnými architektonickými článkami staroegyptskej architektúry bola stena, pilier a stĺp, na ktorých bol položený trámový strop. Pilieri a stĺpy boli spočiatku monolitické z jedného kusa kameňa, až neskôr sa začali skladať z jednotlivých častí.

22 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 168-171; SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Kámen v architektuře*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1984, s. 12-16; ŠUTEKOVÁ, Jana. Hlina v architektúre staroveku alebo o počiatkoch tehly. In *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 3. Laterárius – Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Bratislava : SNM – Archeologické múzeum, 2011, s. 16.

23 <https://www.studyblue.com/notes/note/n/lecture-2-egyptian-architecture-i-landscape-and-monumental-tombs/deck/3949918>

Bežné zastropenie malo až 8 m. Klenbu síce Egyptania poznali, ale často ju nepoužívali. V Egypte sa vyvinul klasický stĺp členený na pätku, driek a hlavicu, neskôr využívaný ako jeden z hlavných stavebných prvkov v starovekom Grécku či Ríme. Egyptania používali viacero druhov stĺpov, delených buď podľa pôdorysného tvaru drieku alebo podľa tvaru stĺpovej hlavice. Podľa pôdorysného tvaru drieku boli najrozšírenejšie stĺpy štvorcové, kruhové, osemuholníkové a pod. Stĺpových hlavíc používali tiež niekoľko druhov, najčastejšie s rastlinným motívom: hlavica palmová, lotosová (otvorená alebo zatvorená), papyrusová (otvorená alebo zatvorená), hlavica s motívom kvetov a v neskoršom období tzv. Hathorina hlavica tvorená portrétom bohyně Hathor.²⁴

V starovekom Egypte sa vyvinul zložitý kult mŕtvych, s ktorým úzko súviseli zádušné predstavy a spôsoby pochovávaní mŕtvych. Spočiatku sa v Egypte pochovávalo buď do podzemných komôr alebo do mohýl. Spojením týchto dvoch spôsobov pochovávaní vznikli tzv. mastaby. Tieto mastaby môžeme považovať za prvý prejav monumentálnej staroegyptskej architektúry, ktorý sa zachoval až do dnešných čias. Mastaby mali spravidla tvar skoseného ihlanu so sklonom stien okolo 75 stupňov. Mastaby mali rôzne rozmery – základňa v tvare obdĺžnika mala dĺžku od 10 do 50 m a šírku od 5 do 25 m. Výška sa menila podľa rozlohy od 3 do 12 m. Z rovnej strechy viedla šachta do sarkofágovej komory, ktorá bola pod zemou niekedy v hĺbke až 30 m. Spočiatku boli mastaby budované z nepálených tehál. Počas prvých dynastií používali mastaby aj egyptskí panovníci až kým sa z nich nevyvinuli pyramídy. Okrem nich si stavbu mastaby mohli dovoliť aj iní nekráľovskí príslušníci staroegyptskej spoločnosti, ktorí mali významné postavenie.²⁵

Postupom času sa architektúra mastáb menila a vznikali už mastaby veľkých rozmerov so zložitými podzemnými riešeniami komôr a s vonkajším areálom zádušných stavieb. Pravdepodobne najväčšiu mastabu si dal postaviť posledný faraón 4. dynastie Šepseskaf v Sakkáre. Je to prekvapivé, keďže všetci ostatní panovníci 4. dynastie si dali postaviť pyramídy obrovských rozmerov. Dnes je táto mastaba nazývaná Mastabat Faraún (Faraónova mastaba). Svojím vonkajším vzhľadom napodobňovala sarkofág a jej základňa mala rozmery 99,6 x 74,4 m a jej výška bola až 18 m. Spodná časť hrobky bola obložená červenou asuánskou žulou. Pred jej východnou stenou stál zádušný chrám a celý areál bol ohradený dvojítm múrom.²⁶

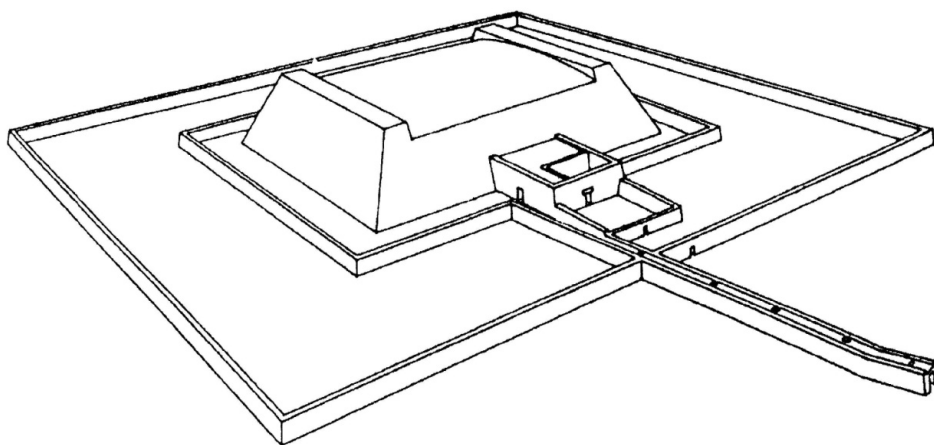
Z mastáb sa postupom času vyvinula najmonumentálnejšia pohrebná architektúra starovekého sveta, ktorú predstavuje pyramída. Pyramídy vznikli najpravde-

24 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 40; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 179-182, 196-202.

25 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 101-102; SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektura – Svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1974, s. 51-52.

26 MAŘÍKOVÁ-VLČKOVÁ, Petra a kol. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. Praha : Libri, 2009, s. 135; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 233-238.

podobnejšie stupňovitým vrstvením jednotlivých mastáb na seba.²⁷ Pyramída nikdy nebola samostatným objektom, ale bola najvýznamnejšou súčasťou pyramídového komplexu. Vzhľad pyramíd sa nijak významne nemenil, významný rozdiel je len medzi pyramídami 3. a 4. dynastie. V 3. dynastii sa budovali najmä stupňovité pyramídy a od 4. dynastie sa ustálil klasický ihlanovitý tvar. Ďalšími významnými súčasťami pyramídového komplexu bol údolný chrám na brehu Nílu a zádušný chrám na úpätí pyramídy, ktoré boli spojené tzv. vzostupnou cestou, ktorú predstavovala krytá chodba. Pyramídový komplex obsahoval aj ďalšie objekty, napr. oveľa menšie satelitné pyramídy, rôzne administratívne, obytné, hospodárske budovy a pod.²⁸

Obr. 6. Ideálna rekonštrukcia mastaby a pohrebnejšieho areálu faraóna Šepseskafa v Sakkáre²⁹

Medzníkom vo vývoji monumentálnej kamennej architektúry v starovekom Egypte, ale aj vo svete je pyramídový komplex faraóna Džosera v Sakkáre. Džoser bol prvým panovníkom 3. dynastie a jeho pyramída je datovaná do doby okolo roku 2650 p. n. l. Tu bol po prvýkrát vo veľkej miere použitý nový stavebný materiál – vápenec, a taktiež tu bola postavená prvá veľká pyramída. Poznáme dokonca aj meno architekta tohto komplexu, ktorým bol Imhotep. Ide zároveň o prvého architekta v dejinách, ktorého poznáme po mene. Tento pyramídový komplex bol celý obklopený obrovskou priekopou o rozmeroch 750 x 600 m, ktorá mala šírku až 40 m. Areál bol ešte ohraničený mohutným múrom s 15 bránami, avšak len jedna brána bola skutočná a zvyšných 14 bolo nepravých. Vstupná chodba komplexu bola tvorená 20 stĺpmi vysokými až 6 m, ktoré boli postavené z bubnov.

27 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 42.

28 SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 34-36; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 68-75.

29 MAŘÍKOVÁ-VLČKOVÁ, Petra a kol. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. Praha : Libri, 2009, s. 135.

Samotná Džoserova pyramída prešla dlhým stavebným vývojom. Spočiatku išlo o mastabu, ktorá bola následne dvakrát rozšírená. Stupňovitá mastaba bola v ďalších etapách prestavaná najprv na štvor a napokon na šesťstupňovú pyramídu. Základňa pyramídy má rozmery 109 x 121 m a jej výška je 62,5 m. V areáli pyramídového komplexu sa nachádzalo množstvo ďalších budov. Napríklad tzv. chrám „T“ s obdĺžnikovým pôdorysom, pozostávajúci z troch siení a troch vnútorných dvorov. Komplex sviatku „sed“ tvorili symbolické stavby, ktorých jadrom je otvorený dvor ohraničený kaplnkami, v ktorých sa nachádzali sochy. Okrem týchto budov sa v areáli nachádzal ešte tzv. Južný a Severný dom. Po pyramíde bol najdôležitejším objektom zádušný chrám, ktorý bol centrom kultu panovníka. Ten sa nachádzal na úpätí severnej strany pyramídy. V chráme sa nachádzala obvykle panovníkova socha.³⁰

Významnou stupňovitou pyramídou je pyramída v Medúme. Touto pyramídou sa zároveň začína éra pravých pyramíd. Staviteľom tejto pyramídy bol Snofru, zakladateľ 4. dynastie. Táto pyramída bola pôvodne stupňovitá, ale Snofru ju napokon dal dostavať na hladkostennú. Pôvodná pyramída mala sedem stupňov, ale po prestavbe ich už mala osem. Základňa pyramídy bola štvorcového pôdorysu o hrane 140 alebo 144 m a jej výška mala dosahovať 80 alebo až 92 m. Napokon ju Snofru dal obložiť a tým získala pyramída tvar klasického ihlanu. Dnešný podivný tvar tejto pyramídy má na svedomí buď to, že sa obloženie pyramídy časom zosunulo alebo existujú aj názory, že táto pyramída nebola nikdy dokončená. Práve táto pyramída vytvorila spojovací článok medzi stupňovitými a klasickými pyramídami.³¹

Snofru si počas svojej vlády dal postaviť ešte ďalšie dve pyramídy, tentoraz na lokalite Dahšúr. Prvou z nich je Lomená pyramída. Lomená preto, že pôvodný projekt počítal s dosť strmým uhlom steny až 60 stupňov, počas stavby zníženým na necelých 55 stupňov. Počas výstavby sa tento uhol vo výške 45 m opäť znížil až na 43 stupňov. Vďaka týmto zmenám získala pyramída svoj charakteristický tvar a označenie. Strana základne tejto pyramídy je dlhá skoro 190 m a jej výška je 105 m. Táto pyramída je výnimočná aj tým, že obsahuje až dva vchody, jeden na severnej stene a druhý na západnej. V interiéri bola použitá prečnelková klenba. Na južnom úpätí pyramídy sa prvýkrát objavuje aj menšia satelitná pyramída o rozmeroch základne 52 m a výške 26 m. Tak ako všetky egyptské pyramídy, aj táto mala svoj vlastný komplex budov s rôznymi kaplnkami, údolným a zádušným chrámom.

Asi 4 km severne od Lomenej pyramídy sa nachádza tretia Snofruova pyramída, tzv. Červená, pomenovaná kvôli farbe kameňa, z ktorého bola vybudovaná. Ide už o prvú klasickú pyramídu v tvare hladkého ihlanu. Sklon stien bol znížený na

30 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 86-89; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 138-141; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 102- 113; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 118-145; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 18-25.

31 SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 144-147; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 154-156; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 155-163; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 25-27.

45 stupňov a vďaka tomu má Červená pyramída najostrejší uhol zo všetkých egyptských pyramíd. Základňa pyramídy má rozmery hrany 220 m a jej výška bola pôvodne 104 m. Vo vnútri sa nachádzajú tri komory a aj v tejto pyramíde bola použitá prečnelková klenba. Červená pyramída bola potom vzorom pre veľkú Chufuovu pyramídu v Gíze.³²

Egyptskí panovníci 4. dynastie dosiahli dokonalosť výstavby pyramíd na lokalite Gíza. Tu boli postavené tri najznámejšie egyptské pyramídy. Najväčšia je Chufuova (Cheopsova) pyramída, potom Chafrénova (Rachefova) a napokon najmenšia Menkaureova (Mykerinova). Okrem nich sa tu nachádza aj pozoruhodná socha Sfingy. Veľká Chufuova pyramída je dodnes jediným skoro úplne zachovaným starovekým divom sveta.

Obr. 7. Veľké pyramídy v Gíze. Zľava Menkaureova, v strede Rachefova a vpravo Chufuova³³

Chufuova Veľká pyramída, nazývaná tiež „Chufu je na obzore“ je najväčšia egyptská pyramída aká kedy bola postavená. Dĺžka strany základne je 230 m a jej výška je neskutočných 146,5 m. Sklon stien pyramídy je 51°50'. Materiál na výstavbu jadra pyramídy je z miestneho vápencu, ale jeho obloženie bolo už z iného jemného bieleho vápencu z pohoria Mukkatam. Zložitý systém miestností umiestnených ako v podzemí, tak aj v tele pyramídy patrí k vrcholným dielam nielen staroegyptskej,

32 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 90-91; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 142-145; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 168-181; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 27-29.

33 <http://www.mrwallpaper.com/view/Pyramids-Egypt-1920x1080/>

ale aj starovekej architektúry vôbec. Pôvodný vchod do pyramídy sa nachádza v jej severnej stene a je len 96 cm vysoký. Pyramída je pretkaná celým radom chodieb a šachtí, medzi ktoré patrí tzv. Veľká galéria, ktorá je jedným z vrcholných diel staroegyptskej architektúry. Táto Veľká galéria je dlhá 47,8 m a jej výška sa pohybuje od 8,5 do 8,7 m. Strop galérie je tvorený nepravou klenbou zo siedmich siedmich vrstiev obrovských vápencových blokov. V pyramíde sa nachádzajú celkom tri podzemné komory. Jedna v podzemí a dve v tele pyramídy – kráľova a kráľovnina komora. Kráľovnina komora je celá z vápencových blokov a je zastropená sedlovým stropom. V obidvoch komorách sa nachádzajú úzke šachty na severnej a južnej stene komory, ktoré smerujú šikmo hore. Tieto šachty mali zrejme astronomický, kultový alebo vetrací význam. Kráľova komora, v ktorej bol Chufu pravdepodobne aj pochovaný, predstavuje ďalší architektonický div. Kvôli veľkému tlaku, ktorý na komoru vytvárala hmota pyramídy, bola celá komora postavená z červenej žuly. Má plochý strop tvorený z deviatich obrovských žulových blokov, ktorých hmotnosť je dokopy viac ako 400 ton. Konštrukciu stropu tvorí päť odľahčovacích komôr. Komory sú nízke a ich plochý strop je z nahrubo opracovaných žulových blokov a až najvyšší zo stropov je tvorený sedlovou konštrukciou. Bočné steny komory sú postavené zo žuly a z vápenca.

Veľká pyramída bolo ohraničená 3 m vysokým múrom. Na úpätí východnej steny stál zádušný chrám, tvorený otvoreným pilierovým dvorom, ktorý mal bazaltovú dlažbu a v jeho strede pravdepodobne stál oltár. V západnej časti chrámu sa nachádzala hlavná kultová miestnosť. V bezprostrednej blízkosti pyramídy bolo objavených päť jám, v ktorých sa nachádzali lode. V Chufuovom pyramídovom komplexe sa nachádza ešte jedna malá kultová pyramída a ďalšie tri menšie pyramídy, pripisované kráľovným. Tieto malé pyramídy mali tiež svoje zádušné chrámy.³⁴

Druhou najväčšou egyptskou pyramídou je Rachefova, stojaca vedľa Chufuovej. Aj keď bola pôvodne asi o 3 m nižšia než Chufuova, pôsobí vyššia, keďže stojí na vyššie položenej časti Gízskej plošiny. Strana základne tejto pyramídy je tiež 230 m a jej výška je 143,5 m. Má o niečo strmší sklon 53°10'. Jadro pyramídy bolo rovnako vybudované z miestneho vápenca a jej obloženie bolo v spodných vrstvách z červenej žuly a zvyšok z vápenca, z ktorého sa zachovala obložená časť pod vrcholom pyramídy. Do pyramídy boli vybudované dva vchody. Jeden v severnej stene pyramídy a druhý sa nachádza až 30 m severne od pyramídy, spojený s pyramídou podzemnou chodbou. V úrovni základne pyramídy sa nachádzajú dve komory. Prvá, menšia slúžila zrejme k uloženiu pohrebnej výbavy a druhá už bola samotnou pohrebnou komorou. Pohrebná komora je zastropená sedlovým stropom, tvoreným obrovskými vápencovými blokmi. Aj Rachefova pyramída bola ohradená múrom

34 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 62-65; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 54-55; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 46-57; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 181-204; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 30-33.

a dvor komplexu bol vydláždený vápencovými doskami. Na južnej strane sa nachádza jedna malá, skoro celkom zničená pyramída.

Zádušný chrám mal obdĺžnikový pôdorys a bol vybudovaný z vápenca. Bol tvorený vstupnou sieňou, otvoreným dvorom, piatimi kaplnkami s panovníkovými sochami, skladmi a oboetnou sieňou. Zádušný a údolný chrám boli spojené vzostupnou cestou, ktorá bola pravdepodobne zastrešená, postavená z vápencových blokov a zvonku bola obložená blokmi červenej žuly. Údolný chrám má skoro štvorcový pôdorys a jeho múry boli postavené z obrovských blokov, ktoré vážili až 150 ton. Obklad bol z červenej žuly. Centrálnu časť chrámu predstavuje tzv. pilierová sieň, ktorej pôdorys má tvar písmena T. Pilierov bolo 16 a boli vyhotovené z červenej žuly. Tieto piliere podopierali architráv, na ktorom boli uložené stropné dosky. Podlaha siene bola vydláždená alabastrovými doskami a pozdĺž bočných stien stálo celkom 23 Rachefových sôch. Tento chrám je zároveň najlepšie zachovaným údolným chrámom z obdobia Starej ríše.³⁵

Poslednou veľkou pyramídou v Gíze, a zároveň najmenšou z troch veľkých pyramíd je Menkaureova pyramída. Dĺžka strany jej základne je 104,6 m a jej výška je „iba“ 66,5 m. Sklon stien je 51°20'. Jej jadro je rovnako ako u predošlých pyramíd z miestneho vápenca. Spodná časť pyramídy, asi do výšky 15 m, bola obložená červenou žulou a zvyšok pravdepodobne tiež bielym vápencom. Vchod leží v severnej stene pyramídy a zostupuje do podzemia, kde sa nachádzajú komory. Pohrebná komora má obdĺžnikový pôdorys a je celá z červenej žuly. Zo žuly je aj sedlový strop, pričom spodná časť stropu je vysekaná a napodobňuje klenbu.

Zádušný chrám je štvorcového pôdorysu, ale za vlády Menkaureho ešte nebol dokončený. Chrám bol tvorený dlhou vstupnou sieňou, otvoreným dvorom, oboetnou sieňou a piatimi skladmi. Údolný chrám mal štvorcovú predsieň so štyrmi stĺpmi, otvorený dvor a oboetnú sieň s alabastrovým oltárom. Na južnej strane pyramídy sa nachádzajú ešte tri menšie pyramídy patriace jeho manželkám.³⁶

K trom veľkým pyramídam v Gíze neodmysliteľne patrí aj Veľká Sfinga. Ide o kolosálnu sochu ležiaceho leva s hlavou muža, zrejme panovníka. Jej dĺžka je 73,5 m a výška až 20 m. Bola vytesaná z výbežku vápencového podlažia. Je orientovaná vo východo-západnom smere, pričom sa díva na východ. Jej telo bolo pôvodne namaľované červeno-okrovou farbou. Nie je isté, ktorý panovník ju dal vytesať, ale pre-

35 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 67; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 57; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 58- 63; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 209-218; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 33-35.

36 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 67; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 57; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 72- 74; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 223-233.

vláda názor, že to bolo za vlády faraóna Racheфа. Sfinga mala dokonca svoj vlastný chrám, tzv. chrám Sfingy.³⁷

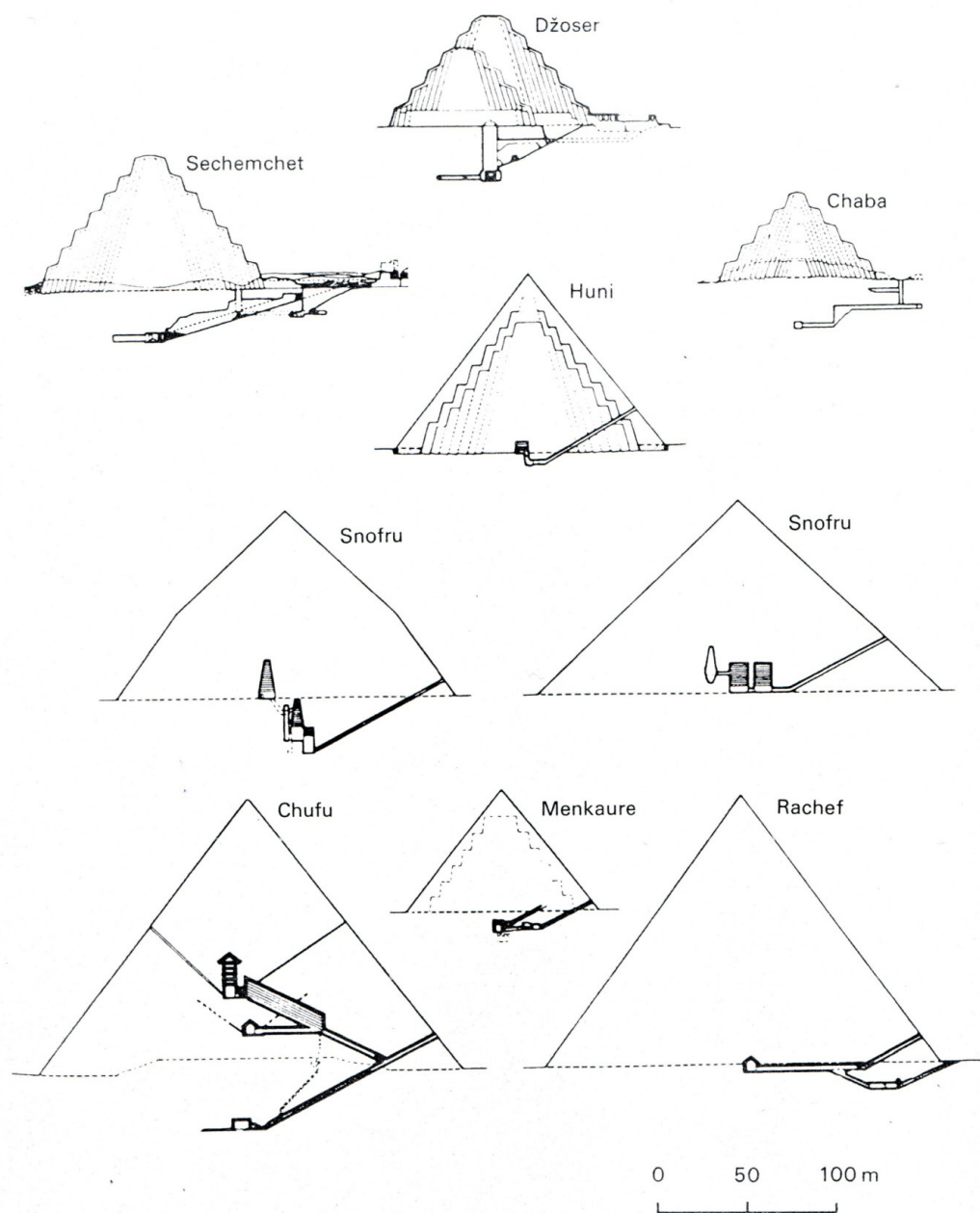
Ako sme už spomínali, pyramídy 4. dynastie dosiahli svoju dokonalosť a už nikdy neboli prekonané. Panovníci neskorších dynastií si síce tiež stavali pyramídy, ako svoje miesta posledného odpočinku, ale už nikdy nedosiahli monumentalitu pyramíd 4. dynastie, resp. Starej ríše. Pyramídy sa v neskoršom období stavali na viacerých lokalitách. Okrem už spomínaných ako Sakkára, Dahšúr, Medúm či Gíza sa pyramídy nachádzajú ešte napr. v Abú Rawáši, Abúsíre, Lište či vo Fajjúmskej oáze. Celkom sa na území Egypta nachádza až okolo 100 pyramíd.

Dodnes nás pyramídy fascinujú svojou dokonalosťou a impozantnosťou. Avšak, ešte ani dnes nie je uspokojivo zodpovedaná otázka ako boli tieto monumentálne stavby postavené, ako sa premiestňovali obrovské bloky kameňa, ako sa dvíhali do výšky a pod., ale existuje o tom viacero teórií. Pri výstavbe pyramíd sa s určitosťou používali obrovské rampy rôznych typov, jednoduché zdvíhacie zariadenia, na presun kamenných blokov po vode lode a po súši sane alebo kmene stromov. Najdôležitejšia však bola ťažká manuálna práca egyptských robotníkov, ktorých presný počet dodnes nepoznáme.³⁸ Zaujímavý opis výstavby pyramíd nám zanechal aj Herodotos. Opis obsahuje veľa pravdivých informácií, ktoré boli už aj archeologicky potvrdené, avšak v niektorých prípadoch, ako bol napr. počet stavebných robotníkov uvádza nadnesené údaje. Herodotos píše, že „Cheops všetkých prinútil, aby pracovali pre neho. Jedni museli vláčiť balvany z lomov v Arabských horách až k Nílu, iným nariadil, aby tieto balvany prepravené cez rieku na pltiach prevzali a vliekli ich k Líbyjskému pohoriu. Striedavo tu pracovalo stotisíc ľudí vždy po troch mesiacoch. Desať rokov trvala utláčanému ľudu výstavba cesty, po ktorej sa ťahali balvany. Postavená je z hladkých kameňov s vyrytými obrazmi zvierat. Uplynulo 10 rokov, kým bola hotová táto stavba cesty a stavby podzemných komôr v pahorku, na ktorom stoja pyramídy. Stavba samej pyramídy trvala 20 rokov. Je štvorhranná a každé jej priečelie je všade široké osem pletier a vysoká je tiež toľko; postavená je z hladných balvanov, čo najlepšie spojených. Ani jeden z balvanov nie je menší než 30 stôp. Stavba pyramídy prebiehala takto: Stavala sa ako schody, ktorým niekto hovoril výstupky, niekto stupne. Keď postavili prvý schod, zdvíhali ostatné kamene strojom zhotoveným z krátkych drevených tyčí. Takto dvíhali kamene zo zeme na prvý schod. Keď sa kameň naň dostal, položil sa na druhý stroj postavený na prvom schode, z toho sa potom ťahal na ďalšom stroji na druhý schod. Koľko bolo schodov, toľko bolo aj strojov. Najprv sa dokončil vrchol pyramídy, potom dostavali susedné vrstvy, nakoniec prízemie a najspodnejšie časti.“³⁹

37 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 68-69; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 135; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 64-71; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 218-221.

38 FERRERO, Giorgio. *Egyptřané. Poklady starobylých civilizací*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 62-63; MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 100-133; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 40-45; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 96- 115.

39 HERODOTOS. *Dejiny*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 147-148. Preklad: ŠPAŇÁR, Július.

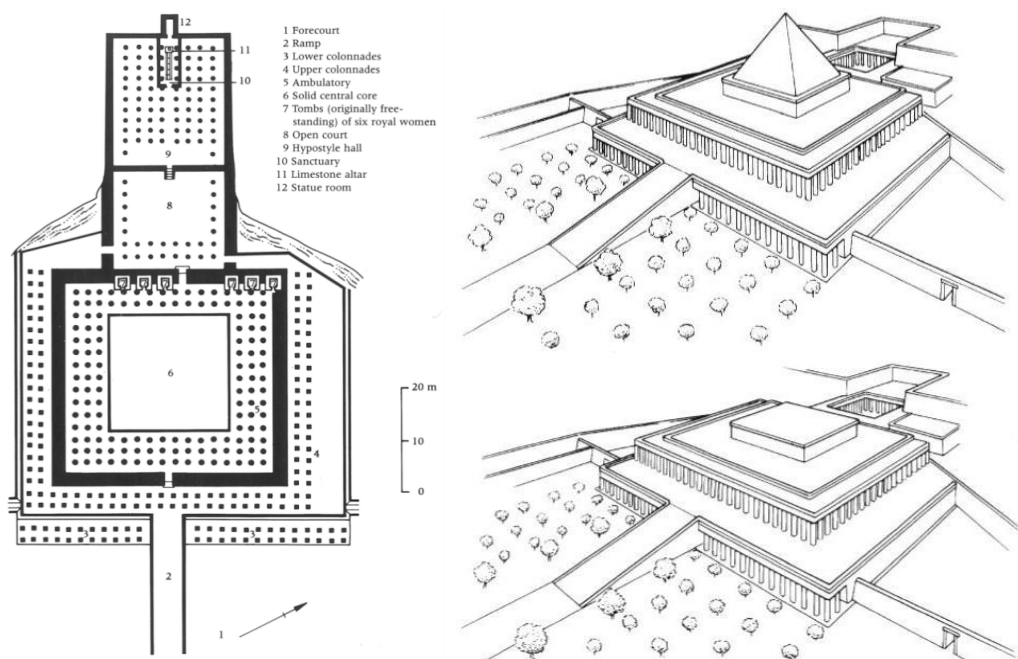
Obr. 8. Stavebný vývoj egyptských pyramíd v období Starej ríše počas vlády 3. a 4. dynastie (asi 2700 – 2180 p. n. l.)⁴⁰

V období Strednej ríše sa síce pyramídy ešte budovali, ale už nikdy nedosiahli veľkoleposť pyramíd Starej ríše. V tejto dobe sa začína presadzovať odlišná pohrebna architektúra. Ide o skalné hrobky, resp. aspoň sčasti zapustené do skalných

40 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 124.

masívov. Tieto hrobky zatiaľ neboli skrývané pred vykrádačmi hrobov, ale boli identifikovateľné monumentálnymi stavbami.⁴¹

Najväčšou a najznámejšou hrobkou tohto typu z čias Strednej ríše je Mentuhotepova terasovitá hrobka v Dér el-Bahrí (okolo 2100 – 1955 p. n. l.). Tento pohrebný komplex tvoril údolný chrám, vzostupná cesta dlhá až 1 200 m, stupňovitá terasovitá stavba zádušného chrámu zapustená do skalného masívu a podzemná pohrebná komora. Mohutný terasovitý zádušný chrám bol prístupný širokou rampou. Chrám sa skladal z dvoch terás ohraničených dvoma radmi mohutných pilierov. Stavba na úrovni hornej terasy bola skoro celkom zničená a jej rekonštrukcia nie je jednoznačná. Buď išlo o pyramídu alebo o masívnu stavbu obdĺžnikového pôdorysu s rovnou strechou.⁴²

Obr. 9. Mentuhotepova terasovitá hrobka v Dér el-Bahrí. Pôdorys a rekonštrukcie jej možného vzhľadu⁴³

V období Novej ríše sa pohrebná architektúra uberala úplne iným smerom. Egypťskí panovníci si už nestavali pyramídy, ani veľké pohrebné komplexy. Budovali sa síce veľké zádušné chrámy, tie však neslúžili pochovávaní, ale praktizovaniu kultu faraóna už za jeho života. Išlo o tzv. chrámy miliónov rokov v západných

41 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 125.

42 SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrám, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 246-249; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 125-127; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 324-330.

43 VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 326-327.

Thébach. Boli to napr. chrám Amenhotepa III. (najväčší chrám starovekého Egypta), chrám kráľovny Hatšepsovet, chrám Sethiho I. atď. Kráľovské hrobky sa začali pred očami obyvateľstva skrývať do podzemia. Faraóni si takto chceli uchovať aj svoju pohrebnú výbavu pred vykrádačmi hrobov. Najznámejšie skalné pohrebisko egyptských panovníkov sa nachádza v západných Thébach. Ide o známe Údolie kráľov a Údolie kráľovien. V Údolí kráľov sa nateraz nachádza 62 známych hrobiek a v Údolí kráľovien až 80 hrobiek.⁴⁴

Spomenuli sme si už egyptské chrámy zasvätené kultu panovníka ako boli zádušné a údolné chrámy, či chrámy miliónov rokov. Teraz sa pozrieme na architektúru chrámov zasvätených egyptským bohom. V Egypte sa vyvinulo nesmierne zložité a bohaté náboženstvo. Staroegyptské náboženstvo sprevádzalo egyptského človeka po celý život, doslova na každom kroku. Spolu s rozvojom náboženstva sa rozvíjala aj monumentálna chrámová architektúra, ktorá v období Novej ríše dosiahla svoj vrchol.

V starovekom Egypte neexistoval normalizovaný typ chrámu, aj keď sa postupom času začali presadzovať niektoré spoločné architektonické prvky. Rozdiel medzi chrámom boha a kráľovským chrámom bol najmä v tom, že chrám boha nebol ukončeným stavebným objektom, ale každý faraón mohol pokračovať v jeho rozširovaní či prestavbe. V najstarších dobách šlo o jednoduché stavby postavené z dreva či rákosu, ojedinele sa objavujú a chrámy zo sušených tehál.

Počas Starej ríše boli chrámy bohov oveľa skromnejšie stavby, než chrámy zasvätené panovníkom. Chrámy bohov sa budovali zo sušených tehál a chrámy panovníkov boli veľké a zložité kamenné stavby s bohatou reliéfnou výzdobou. V tomto období sa ustálili niektoré základné architektonické prvky chrámov. Išlo o stavby obdĺžnikového pôdorysu obklopené mohutným múrom. Chrám sa členil do symetricky usporiadaných priestorov. V prednej časti sa nachádzal otvorený dvor a v zadnej časti tmavá kultová svätyňa so sochou daného boha.

V období Strednej ríše sa objavujú nové architektonické prvky ako napr. priečelie zdobené piliermi. Svätyňa sa začala skladať už z troch komôr, pred ktorými vznikol vestibul so stĺpmi a piliermi. Čelná strana ochranného múru chrámu, kde sa nachádzal aj vchod, sa začala meniť na pylón. Išlo o masívne stavby s dvoma vežami, medzi ktorými sa nachádzal vstup do chrámu. Aj v tomto období sú chrámy bohov ešte oveľa menšie než chrámy zasvätené panovníkom. Až koncom Strednej ríše, počas 12. dynastie, sa veľkosť týchto chrámov začala zväčšovať a interiér bol už viac členitý.⁴⁵

Počas Novej ríše sa budovali chrámy zasvätené bohom obrovských rozmerov a komplikovaných pôdorysov, pričom prekonalí architektúru zádušných chrámov egyptských panovníkov. Cestu do chrámu začala zdobiť aleja sfíng, vchod bol tvorený dvoma mohutnými pylónmi, pred ktorými sa obvykle nachádzali kolosálne

44 VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 41-45; WE-EKS, Kent R. a kol. *Údolí králů. Hrobky a zádušní chrámy západních Théb*. Čestlice : Rebo Productions, 2011. 434 s.

45 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 120-121, 124-125; VERNER, Miroslav. *Chrám světa. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 496-516.

sochy alebo obelisky. Za vstupom sa nachádzalo otvorené nádvorie a za ním stĺpová sieň, tzv. hypostylos. Za hypostylosom nasledoval celý rad svätýň, ako napr. sieň bárky. Poslednou časťou chrámu bola samotná svätyňa boha s jeho sochou. Súčasťou chrámov bolo už aj umelé jazero a slnečná svätyňa s otvoreným dvorom.⁴⁶

Najväčšie a najznámejšie chrámové komplexy Novej ríše boli postavené v Thébach. Ide o chrám v Karnaku a chrám v Luxore. Tieto chrámy boli vzájomne spojené širokou cestou a boli to najvýznamnejšie náboženské centrá starovekého Egypta.

Karnacký chrámový komplex vznikol postupným budovaním a prestavbami počas vlády viacerých panovníkov. Tento chrám bol v prvom rade zasvätený Amónovi, jeho božskej manželke Nut, resp. Mut a ich synovi Chonsuovi. Prístupovú cestu do chrámu lemovala aleja sfíng. Pred vstupnými pylónmi sa nachádzali dva obelisky. Za vstupom sa nachádzalo otvorené nádvorie, za ktorým bol hypostylos na vyvýšenej podlahe a za ním svätyňa bárky a svätyňa boha. Hypostylos v Karnaku je najväčším priestorom s kamenným stropom na svete. Jeho rozmery sú 152 x 51 m a strop je nesený až 134 stĺpmi. Nasledovalo druhé nádvorie, za ktorým sa už nachádzali len vedľajšie budovy, ako sklady či byty chrámového personálu. Celý chrámový komplex bol obklopený dvojitém múrom. Ako sme už spomínali, egyptské chrámy sa stále stavebne dopĺňali a chrám v Karnaku je toho najlepším príkladom. Postupne boli budované ďalšie pylóny, až ich nakoniec bolo celkom 10. Skoro každý panovník tu dal vybudovať buď pylón, menší chrám, kaplnku alebo svätyňu. Súčasťou chrámu bolo aj posvätné jazero.

Chrámy v Luxore bol založený Amenhotepom III. a rozširovaný najmä za vlády Tutanchamona a Ramessa II. Najstarší chrám bol tvorený veľkým nádvorím s dvojitém stĺporadím, ktoré ústilo do svätyne s 32 stĺpmi. Rovnako ako v iných chrámoch aj tu sa nachádzal hypostylos a dokonca až tri svätyne s bárkami. Za nimi sa nachádzala ďalšia stĺpová sieň a napokon svätyňa a tri kaplnky. Vstup do chrámu bol tvorený monumentálnymi pylónmi, pred ktorými sa tiež nachádzali obelisky.⁴⁷

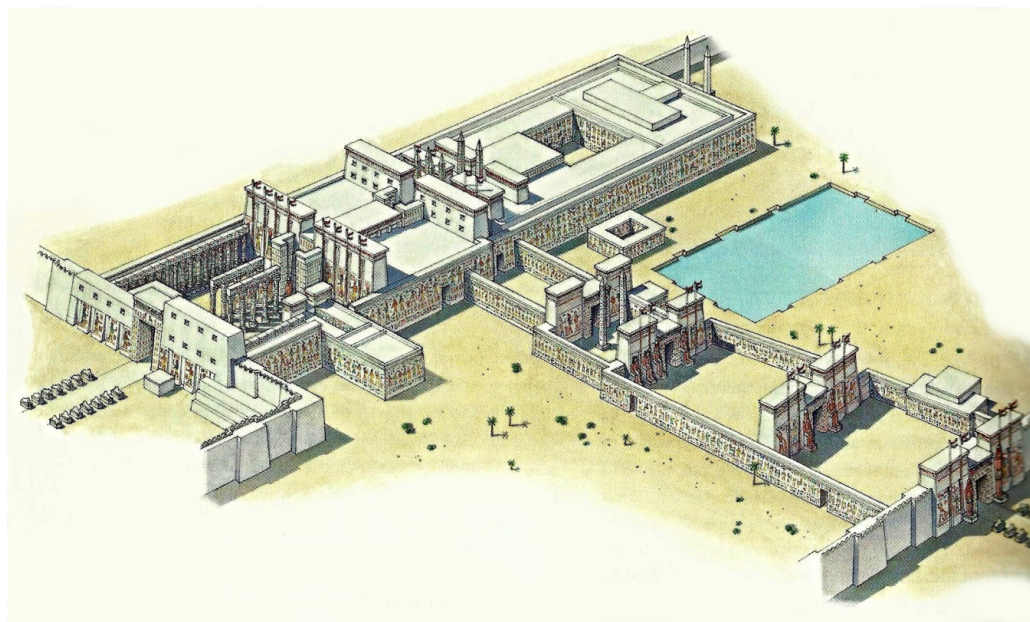
V neskorších obdobiach Neskorej, Ptolemaiovskej a Rímskej doby sa charakteristickým stavebným prvkom egyptských chrámov stali stĺpy s kompozitnými hlavicami, ktoré boli v tvare listov, kvetov alebo ovocia. Novým prvkom sú tiež krypty umiestnené v obvodových múroch chrámu alebo v podzemí.⁴⁸ Aj keď egyptské

46 VERNER, Miroslav. *Chrámy sveta. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 517-522.

47 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Starověký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 108-120; DELLA FINA, Giuseppe M. a kol. *Svět archeologie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2009, s. 104-109; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizací*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 148-152; MICHAŁOWSKI, Kazimierz – DZIEWANOWSKI, Andrzej. *Karnak*. Bratislava : Tatran, 1971. 120 s.; MICHAŁOWSKI, Kazimierz – DZIEWANOWSKI, Andrzej. *Luxor*. Bratislava : Tatran, 1972. 102 s.; PIJOAN, José. *Dejiny umenia 1*. Bratislava : Ikar, 1998, s. 91-97; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 158-181; VERNER, Miroslav. *Chrámy sveta. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 175-236.

48 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 159-166; VERNER, Miroslav. *Chrámy světa. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 523-529; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 52-56.

chrámy mali svoju pôsobivú architektonickú formu, v iných civilizáciách starovekého sveta nenašli svojich pokračovateľov, ktorí by sa nimi inšpirovali a zostali tak charakteristickým druhom monumentálnej architektúry starých Egypťanov.⁴⁹

Obr. 10. Ideálna rekonštrukcia chrámového komplexu v Karnaku – Thébach⁵⁰

Stať o starovekej monumentálnej egyptskej architektúre ukončíme stručnou charakteristikou ojedinelého stavebného diela svetovej architektúry – obeliskom. Obelisk je voľne stojaci, smerom hore sa zužujúci kamenný monolit, ktorý je ukončený pyramidionom. Väčšina egyptských obeliskov bola vytesaná zo žuly, niekoľko ich bolo z kremenca alebo čadiča. Prvé obelisky klasického štíhleho tvaru vztyčovali zrejme už panovníci 5. dynastie okolo polovice 3. tisícročia p. n. l. a boli vztyčované na počesť slnečného boha Re. Najväčšie obelisky sú až 30 m vysoké a majú hmotnosť až 350 ton. Medzi kolosy patrí aj napr. obelisk Senvosreta I. z 12. dynastie, ktorý je vyhotovený z červenej žuly a je vysoký 20,4 m s hmotnosťou 121 ton alebo obelisk Sethiho I. z 19. dynastie, tiež z červenej žuly, vysoký 23,2 m s hmotnosťou až 235 ton.⁵¹

Ako sme mohli vidieť, staroveká egyptská architektúra má svoje opodstatnené miesto v dejinách svetovej architektúry. Prešla niekoľko tisícročným zložitým vývojom od monumentálnych pyramíd Starej ríše až po nesmierne architektonicky prepracované chrámy Novej ríše.

49 DUDA, Emil. *Dejiny staviteľstva*. Bratislava : Iris, 2005, s. 91.

50 DELLA FINA, Giuseppe M. a kol. *Svět archeologie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2009, s. 107.

51 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 306-317; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 263-266.

Civilizácie starovekej Mezopotámie a starovekého Egypta sa vyvíjali v rovnakom časovom období a každá si vytvorila svoju vlastnú monumentálnu architektúru. To však neznamená, žeby sa navzájom v architektúre ničím od toho druhého neinšpirovali. Zásadným prínosom mezopotámskej architektúry bol objav valenej klenby, avšak tá bola v tomto prostredí zatiaľ nedocenená a veľmi málo používaná. Staroveký Egypt prispel do vývoja architektúry najmä architráfovým systémom, skladajúcim sa zo stĺpov a prekladov. Tento architráfový systém neskôr prebrali od Egyptanov starovekí Gréci, vďaka ktorému si mohli vytvoriť svoje jedinečné architektonické slohy. Egyptania vo veľkej miere prispeli aj k rozvoju stavebnej techniky, najmä čo sa týka premiestňovania a zdvíhania obrovských kamenných blokov, či už pri výstavbe pyramíd alebo obeliskov. Obelisk môžeme tiež považovať za predchodcu rímskeho triumfálneho stĺpu. V týchto civilizáciách bola často používaná najmä nepravá prečnelková klenba, ktorá sa začala šíriť do Egejskej oblasti, kde zohrala dôležitú úlohu v architektúre mykénских hrobiek. Pravdepodobne tu boli položené základy smerujúce k vývoju kupoly, neskôr rozšírenej najmä v rímskej architektúre.